

ANNA ADAMCOVÁ

MEDIÁLNÍ VÝCHOVA A JEJÍ POJETÍ V PROGRAMECH POVINNÉHO VZDĚLÁVÁNÍ V ČESKÉ REPUBLICE

*Media Education and its conception in the programmes of compulsory
education in the Czech Republic*

Úvod

Na začátku století byla masová komunikace jednoduchým nástrojem, kterému společnost nevěnovala větší pozornost. V průběhu několika desetiletí se tento nástroj rozvinul v jeden z hlavních společenských subsystémů a lze říci, že ekonomický systém dneška nemůže fungovat bez reklamy a pěstování styků s veřejností. Politický systém je do značné míry závislý na síle veřejného mínění a rovněž kulturní systém si bez podpory médií nelze představit.

Masová komunikace se stala nedílnou součástí našich životů. Podobně jako komunikace interpersonální, tak i komunikace masová, klade na člověka určité primární nároky, jejichž splnění pak přináší člověku předpokládaný užitek. Aby mohl člověk komunikovat s druhým, musí se nejprve naučit mluvit, číst, psát. Podobně je tomu u komunikace masové. Ta se stala navíc v posledních desetiletích opravdu složitým systémem, který se dotýká prakticky všech oblastí lidského života. Obecně můžeme říci, že úspěch jedince v dnešní společnosti je dán jeho schopnostmi informace získávat, analyzovat a následně využívat. Zcela jistě to přináší také nové požadavky a nároky v oblasti vzdělávání.

Docházíme tedy k závěru, že v souvislosti s masovou komunikací je nutností získávat určité znalosti. Masová komunikace vnáší nový prvek do vzdělávání podobně jako jiné nové oblasti života společnosti, např. ekologie. Ze spojení masové komunikace, respektive mediální vědy, a vzdělávání vznikla nová disciplína – **mediální výchova**. Její charakter můžeme označit jako interdisciplinární.

Mediální výchova je obor, která přináší nový pohled na masová média. Nevidí v nich pouze zdroj zábavy nebo zhoubného vlivu na lidskou psychiku, ale spatřuje v nich také bohatý zdroj informací důležitých pro dítě i dospělého. Dů-

kladné rozvíjení tohoto úhlu pohledu na masová média u nás stále chybí. Také u nás není stále téměř vůbec rozvinuto pojetí masových médií jako součásti vzdělávacích obsahů. Objevuje se sice snaha využívat média jako prostředek přenosu informací, ale tyto tendence se zaměřují na technologicko-didaktické využití masmédií, ne na zpracování jejich obsahů. V převaze je tendence masová média ve vztahu ke škole ignorovat nebo proti nim dokonce bojovat. To je jeden z důvodů, proč jsem si vybrala pro svou diplomovou práci právě toto téma.

Dalším důvodem, proč jsem si toto téma zvolila, je skutečnost, že v zahraničí je mediální výchova disciplínou, která zaznamenává velký rozvoj. Přináší pozitivní výsledky a má významné postavení v systému všeobecného vzdělávání. Mediální výchova spolu s výchovou informační a technologickou získává také nadnárodní podporu. Evropští politikové, ekonomové a vědci chápou informační technologie a média mimo jiné jako významný prvek procesu evropské integrace. Zdůrazňuje se liberalizační a zplnomocňující role tohoto vzdělání v přípravě na život v demokratické společnosti (Walterová, 1997).

Mediální gramotnost

V dnešní informační společnosti se nelze plně spoléhat pouze na základní gramotnostní dovednosti a určitý všeobecný přehled. Rozumět mediálním sdělením a efektivně jich využívat, vyžaduje od dnešního recipienta sumu znalostí a dovedností, jež bývají označovány jako tzv. **mediální gramotnost**. Ta se stává předpokladem správné analýzy, hodnocení a využívání masmediálních sdělení. Pro děti, jež své zkušenosti se sdělovacími prostředky teprve získávají, je učení se dovednostem rozlišovat a hodnotit mediální obsahy přímo nezbytné. Základy mediální gramotnosti by jim měla dokázat vysvětlit a předat škola, a to buď ve většině vyučovacích předmětů stávajícího kurikula nebo ještě lépe v rámci koncepční mediální výchovy.

Pojem mediální gramotnost pochází z anglicky mluvícího prostředí. W. J. Potter ve své monografii *Media Literacy* (1998, s. 5) definuje mediální gramotnost jako „*přístup, skrze který se sami vystavujeme médiím a kterým interpretujeme významy jejich sdělení. Tento pohled budujeme pomocí našich poznávacích mechanismů. K vybudování našich poznávacích mechanismů (struktur) potřebujeme nástroje a nezpracovaný materiál. Nástroje jsou naše dovednosti, nezpracovaný materiál jsou informace z médií a ze skutečného světa*“. Potterova definice mediální gramotnosti je založena na čtyřech základních myšlenkách:

- 1) Mediální gramotnost je kontinuální proces, nikoli stav.
- 2) Mediální gramotnost musí být stále rozvíjena.
- 3) Mediální gramotnost je víceprostorová a je většinou tvořena čtyřmi dimenzemi: dimenzí kognitivní, emocionální, estetickou a morální. Někdo má vysoce rozvinutou pouze jednu dimenzi, jiný může mít rozvinuty všechny ve vyváženém poměru v závislosti na věku, vzdělání, povolání apod.
- 4) Účelem mediální gramotnosti je umožnit člověku lépe kontrolovat interpretace mediálních sdělení.

Lidé, kteří mají rozvinutou úroveň mediální gramotnosti, jsou schopni aktivně používat vysoce vypracovaný soubor dovedností k umístění mediální zprávy do kontextu připravené poznávací struktury. Tak jsou schopni interpretovat jakoukoli informaci na jakékoli úrovni a mají větší kontrolu nad mediálními sděleními. Naopak lidé s nižší úrovní mediální gramotnosti mají tento přístup k médiím velice slabý a omezený. Potter tvrdí, že používají povrchnější a méně organizovanou poznávací strukturu, což jim poskytuje jen nedostatečný a matoucí kontext ke zpracování významu mediálního sdělení. Tito lidé jsou také obvykle neochotní používat své dovednosti, takže ty zůstávají nerozvinuty a mohou být jen obtížněji využívány.

Mediální výchova a její cíle

Mediální výchova je založena na spojení mediální vědy a pedagogických přístupů. Hlavní cíl mediální výchovy můžeme obecně vymežit jako **vedení a působení určitými postupy a metodami na žáky tak, aby získali a rozvíjeli svoji mediální gramotnost**. To znamená, že zejména škola by jim měla poskytovat dostatečné množství poznatků a informací, naučit je nezbytným dovednostem a směřovat je k vytváření si vlastního názoru a postoje vůči médiím. Konkrétní cíle mediální výchovy lze formulovat pozitivně i negativně, přičemž oba přístupy jsou stejně hodnotné. **Pozitivní formulace cíle** mediální výchovy spočívá ve využití všech možností, která média nabízejí (ať už otevřeně nebo skrytě), ke svému osobnímu rozvoji (např. dovednosti a návyku vyhledávat informace a pracovat s nimi). **Negativní vymezení cíle** mediální výchovy pak znamená naučit se účinně bránit stále sílícímu tlaku médií (Šebesta, 1995/96).

Uveďme si konkrétně, které poznatky a dovednosti by měli žáci prostřednictvím mediální výchovy získat a jaké postoje by se v nich měly utvářet.

Poznatky

Teoretickou základnu mediální výchovy tvoří soubor poznatků, od něhož se učení se dovednostem odvíjí. Většina autorů (Jirák, Kuchař, 1997, Franch, Richards, 1994) klade důraz při výběru poznatků na jejich praktickou využitelnost. Jirák a Šebesta (1995, s. 12) se domnívají, že ve škole je třeba směřovat ke třem okruhům poznatků:

- 1) Média jako komunikující nebo komunikaci zajišťující subjekty – tento okruh představuje seznámení se žáků s hlavními mediálními kanály a s jejich úlohou ve společnosti.
- 2) Poznatky o příjemci masově šířených sdělení a o procesu jejich příjmu – žák by měl získat znalosti o proměnných, které mají vliv na vnímání a interpretaci mediálních sdělení.
- 3) Mediované obsahy – tento okruh poznatků představuje informace o sdělovacích obsazích. Úkolem pedagogů v této souvislosti je vědět a umět studenty seznámit se způsoby zobrazování reality v médiích.

Dovednosti

Dalším atributem mediální výchovy se stávají dovednosti, které by si žáci v průběhu vzdělávání měli osvojit. Podle Jiráka a Šebesty (1995) mezi základní dovednosti v oblasti mediální výchovy, jež by měly být získávány za pomoci zkušenostního učení, patří:

- 1) vyhledávat informace různého typu v různých médiích;
- 2) přijímat mediovaná sdělení různého typu složitosti a rozumět jejich přenášenému významu;
- 3) provádět analýzu přijímaných sdělení;
- 4) kriticky hodnotit sdělení a jejich významy.

Postoje

Jaké postoje by měla mediální výchova v žácích a studentech pěstovat a vytvářet? Řečeno jedním slovem: kritické. Rozhodně to však neznamená postoje negativní. Naopak, cílem mediální výchovy je pěstovat v dětech pozitivní postoj k médiím a k jejich využívání pro vlastní rozvoj a potřebu. Důležité je utvářet v dětech dovednost kriticky hodnotit, analyzovat a třídit konkrétní mediální sdělení podle kritérií kvality, objektivity, spolehlivosti a zajímavosti. Rozvíjet u žáků mediální gramotnost také předpokládá podporu při vytváření hodnotové stupnice, v níž budou mít zmíněná kritéria velkou váhu a jež se bude vztahovat také k dalším aspektům života, které s médii souvisejí více či méně volně (např. otázky volného času a zábavy).

Mediální výchova u nás

První polovinu devadesátých let lze u nás v oblasti mediální výchovy charakterizovat jako období sbírání informací a zkušeností ze zahraničí, diskusí na stránkách odborných časopisů i denního tisku a období hledání vhodných poloh pro ukotvení mediální výchovy. Od poloviny devadesátých let můžeme sledovat už konkrétní iniciativy většinou jednotlivců, nadšených teoretiků i lidí z praxe.

Krokem k přiblížení poznatků o komunikaci, a mimo jiné i o masové komunikaci, žákům základních škol bylo zavedení komunikační výchovy jako složky předmětu Český jazyk a literatura v polovině devadesátých let. Cílem komunikační výchovy je zdokonalovat komunikační dovednosti (kompetence) žáků ve všech oblastech dorozumívání. Jak lze charakterizovat vztah mezi komunikační výchovou a výchovou mediální? Mediální výchova se zabývá masovou komunikací, a to v širokém spektru možných hledisek. Naproti tomu v komunikační výchově je masová komunikace uváděna jen jako jedna z mnoha oblastí. Mediální výchova se v tomto úhlu pohledu potom jeví jako jedna ze složek komunikační výchovy (avšak výraz mediální výchova se v osnovách týkajících se komunikační výchovy nenachází). Čeští autoři zabývající se mediální výchovou (Jiráka, Šebesta) oceňují význam komunikační výchovy, která podle nich vytvořila pro mediální výchovu velmi příznivý rámec. Nicméně mezi těmito a dalšími autory převládá názor, se kterým se také ztotožňuji, že by bylo účelné a pro-

spěšné mediální výchovu z rámce komunikační výchovy osamostatnit a utvořit z ní svébytný celek.

Velmi významnou konkrétní iniciativou jdoucí tímto směrem, je u nás zatím největší projekt s názvem „Příprava koncepce mediální výchovy na českých školách“. Na tomto projektu pracuje Centrum mediálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v rámci grantové podpory Open Society Fund. Vedoucími grantu jsou PhDr. Jan Jirák (člen katedry masové komunikace FSV UK a Centra mediálních studií FSV UK) a Mgr. Pavel Kuchař (středoškolský učitel a spolupracovník Centra mediálních studií FSV UK). Účelem projektu, který probíhá od roku 1998, je navrhnout cíle a koncepci mediální výchovy u nás, připravit základní učební texty a také nabídnout metody mediální výchovy.

Otázka začlenění mediální výchovy do české vzdělávací soustavy se začala konkrétně řešit v roce 2000, tedy v roce, v němž se zpracovával návrh nového Standardu základního vzdělávání. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v této souvislosti oslovilo autory projektu, jenž má velmi dobré odborné zázemí, aby začlenili mediální výchovu do návrhu nově doplněného a zpracovaného obsahu základního vzdělávání. Pokud bude tento návrh schválen, jednotlivé prvky mediální výchovy by se měly objevit ve vzdělávacích cílech a rovněž v kmenovém učivu nového Standardu základního vzdělávání. Mediální výchova je v návrhu Standardu základního vzdělávání projektována jako mezioborový předmět integrovaný do stávajících předmětů, většinou humanitního zaměření.

Analýza obsahu vzdělávacích dokumentů z hlediska mediální výchovy

Cílem empirické části mé diplomové práce byla analýza obsahu vzdělávacích dokumentů, konkrétně Standardu základního vzdělávání, vzdělávacího programu Základní škola, vzdělávacího programu Obecná škola a vzdělávacího programu Národní škola.

Více než 95% všech základních škol v České republice se řídí jedním ze tří uvedených vzdělávacích programů a Standard základního vzdělávání je, jak víme, závazný pro všechny školy. Každý z těchto dokumentů si stanovuje vzdělávací cíle, jež doznaly několika změn a doplnění hlavně v druhé polovině devadesátých let. Zjišťovala jsem, jaká je výchozí pozice pro realizaci mediální výchovy u nás, do jaké míry se masová komunikace odráží v dnešních vzdělávacích dokumentech a který z nich je v tomto směru „nejpokrokovější“. Mým úkolem bylo také zjistit, zda v těchto dokumentech existují určité strukturální a obsahové předpoklady pro implementaci mediální výchovy do základního vzdělávání u nás.

Pro zpracování informací v dokumentech jsem použila metodu obsahové analýzy. Z obsahu dokumentů jsem analyzovala vzdělávací cíle, učební plány, kmenové učivo a osnovy povinných předmětů a volitelných předmětů (pokud byly uvedeny), které se svým obsahem bezprostředně vztahovaly k tématu mediální výchovy.

Největší výskyt témat vztahujících se k problematice masových médií nalezneme v předmětu český jazyk a literatura. Nejčastěji jsou v dokumentech pre-

zentována tištěná média, z nich nejvíce kniha. Potvrdilo se, že ve větší míře jsou díky svému charakteru v dokumentech zastoupeny poznatky vztahující se ke komunikační výchově než poznatky týkající se výchovy informační a mediální. Celkově jsou však témata a činnosti, které žákům přibližují problematiku masových médií, málo rozvinuté, obsahově ploché a v průběhu jednotlivých ročníků jsem u nich většinou nezaznamenala vývoj.

Zároveň jsem se přesvědčila o tom, že včlenit mediální výchovu do ostatních vyučovacích předmětů jako mezipředmětovou disciplínu bude poměrně obtížné. Kromě českého jazyka a literatury totiž nacházíme potřebné základy v ostatních humanitních předmětech jen velmi zřídka. Nepotvrdilo se moje očekávání, že některá témata komunikační, mediální a informační výchovy naleznou své uplatnění v předmětu občanská výchova, v němž by jistě měly mít své místo. Určitou distribuci poznatků mediální výchovy bychom však mohli v budoucnu očekávat v předmětech pracovních činností a technologií, u nichž je potřebný základ dán tématem výchovy informační.

Jak jsem již uvedla, jedním z důležitých předpokladů k tomu, aby se stal člověk mediálně gramotným, je vytváření si kritického postoje vůči médiím a jejich obsahům.

Ukázalo se však, že v dokumentech jsou cíle směřující k utváření postojů u žáků reprezentovány jen ve velmi malé míře.

Za pomoci kvantitativní i kvalitativní obsahové analýzy se dále ukázalo, že Standard základního vzdělávání neklade na ostatní dokumenty vysoké požadavky v oblasti komunikační, mediální a informační výchovy. Těmto nevelkým požadavkům tedy mohly všechny vzdělávací programy snadno dostat. Standard základního vzdělávání má mít obecnější a „zastřešující“ charakter nad jednotlivými vzdělávacími programy, které se jím řídí. Nicméně se v něm objevují někdy velmi konkrétní (a přitom samozřejmé) požadavky na vědomosti žáků, např. „Výběr, nákup a skladování poživatin s ohledem na jejich hygienickou jakost“ (s. 52). Ale např. u pojmu masová média v něm není stanoven požadavek ani na obecné poznatky. Standard základního vzdělávání je starý pět let. Doufejme, že v nově připravovaném návrhu budou témata informační výchovy lépe zastoupena. Informační výchova by měla být obsažena ve vzdělávacích cílech našeho školství, a to jistě nejen proto, že je součástí vzdělávání v zemích Evropské unie. Rovněž předpokládám, že v novém standardu bude vytvořen širší prostor než je tomu doposud pro implementaci mediální výchovy.

Srovnám-li jednotlivé dokumenty mezi sebou, jeví se mi především díky Integrovaným osnovám českého jazyka a rovněž předmětu Informační výchova, vzdělávací program Obecná škola jako nejlépe uzpůsobený pro implementaci mediální výchovy do svého obsahu. Tento program je oproti ostatním výrazně konkrétnější, což umožňuje pochopení všech souvislostí v textu a propojení struktur programu.

Shrnu-li výsledky své analýzy, mohu konstatovat, že oblast masové komunikace je v našich vzdělávacích dokumentech, které jsou již několik let staré, výrazně opomíjenou záležitostí. Nenalezla jsem v nich žádné systematické poznatky vztahující se k mediální problematice. Dokonce, až na jednu výjimku, se

zde neobjevuje ani pojem masová komunikace nebo masová média. Mohu konstatovat, že v současnosti se v dokumentech objevují pouze fragmenty mediální výchovy.

Závěr

Řešením problémů, jež souvisejí s masovými médii, není jejich jednoduché zavržení. Cestu vidím spíše v tom, že se s nimi naučíme žít tak, abychom mohli využívat všech možností, které nám nabízejí. S expanzí médií se musí tedy „vypořádat“ také pedagogika. Mediální výchova je, podle mého názoru, právě tím podstatným krokem vstříc médiím. V zahraničí již byl tento krok učiněn. Následovat bude snad i u nás.

LITERATURA

- FRANCH, D., RICHARDS, M. (ed.). *Media Education across Europe*. London, NY: Routledge, 1994.
- JIRÁK, Jan, KUCHAR, Pavel. Mediální výchova čili o jedné díře v našem všeobecném vzdělávání. *KMIT*, 1997, č. 12, s. 17–18.
- JIRÁK, Jan, ŠEBESTA, Karel.: Mediální výchova a její výklady v ČR. *Učitel'ské noviny*, 1995, č. 20.
- POTTER, J. W.: *Media Literacy*. London: Sage, 1998.
- ŠEBESTA, Karel. Výchova komunikační a výchova mediální. *Český jazyk a literatura*, 1995/96, č. 7–8.
- WALTEROVÁ, Eliška. *Objevujeme Evropu. Kniha pro učitele*. Praha: PF UK, 1997.

SUMMARY

This article deals with the results of my diploma thesis the topic of which is the media education. The goal of the media education is generally considered to be a necessary preparation of children and young people to be able to understand the media information and use it successfully in their own development. The term for such ability is the media skills. In the Czech Republic this approach has not been used very much so far. That is why this work deals with describing the contemporary situation in the field of communication, information and media education in the prescribed educational programmes of the compulsory education using the content analysis of particular documents. It also deals with one of the initiatives which introduces a particular conception of the media education the Czech schools.

